

مؤلف ربیع الشیعة

سید محمود مرعشی نجفی

حال سید جلیل (علی بن موسی بن طاووس) پس از ذکر گفته‌های علامه مجلسی، مطلبی هم از حاشیه کتاب تکملة نقد الرجال کاظمینی نقل نموده که می‌گوید اعلام الوری و ربیع الشیعة را از آغاز تا پایان تطبیق نموده و آنها را بدون کم و زیاد، یکسان دیده است. سپس محدث نوری می‌گوید: «این کتاب (ربیع الشیعة) نه در فهرست آثار سید (ره) در کشف المحججه و نه در اجازات او و نه در جایی از کتب او - چنانکه عادت اوست که از سایر آثار خود نام ببرد - دیده نشده و این دو بزرگوار (مجلسی و عبدالنبی کاظمینی) با وجود اطلاع از یگانگی دو کتاب و اظهار تعجب، وجهی ذکر نکرده‌اند؛ و من با شیخ استاد (ره) در این باره گفتگو کردم، او با حدسی صائب گفت: «گویا نسخه‌ای از اعلام الوری که خطبه نداشته است به دست سید رسیده و این نسخه که تحسین او را برانگیخته؛ و «سید»، که کتاب را نمی‌شناخته، آن را با خط خود نوشته؛ پس از درگذشت او، از آثار سید تلقی شده و خطبه‌ای به روش سید بر آن افزوده‌اند. و چه نیکو گفته است.»

۳- سید محمد باقر خوانساری در روضات الجنات در ضمن ترجمه حال مؤلف اعلام الوری از کتاب نظام الاقوال نظام الدین ساوجی نقل می‌کند که بعد از ذکر آثار طبرسی (ره) گفته: «و از شگفتی‌ها، سید بن طاووس، کتاب ربیع الشیعة را به گونه اعلام الوری نگاشته است.»

۴- مولی عبدالله اصفهانی، در کتاب ریاض العلماء گوید: «و از شگفتی‌ها اینکه سید رضی الدین بن طاووس، کتاب ربیع الشیعة را تألیف نموده و اتفاقاً، با کتاب اعلام الوری در تمام مطالب و ابواب و ترتیب، بدون فزونی و کاستی، یکسان آمده است، مگر در دیباچه.» و به نظر می‌رسد مؤلف در بیان مطلب مسامحه نموده و یا بنا بر تعریض داشته است. (ریاض ۴/۳۴۳).

در زمستان سال جاری، چند مجموعه از نسخه‌های خطی نفیس گزینش شده را، اینجانب برای کتابخانه خریداری نمودم. در میان این نسخه‌ها، به یک نسخه خطی از کتاب ربیع الشیعة منسوب به سید بن طاووس (ره) برخوردم که در خصوص انتساب یا عدم انتساب آن به سید مطالبی را قبلاً در کتاب‌ها خوانده بودم. لهذا تصمیم گرفتم برای روشن شدن موضوع به بررسی بیشتر آن به شرح زیر پردازم.

تردیدی نیست که کتاب ربیع الشیعة، همان اعلام الوری با اعلام الهدی از شیخ جلیل، فضل بن حسن طبرسی است که بنا به کار سهوی یا عمدی یک کاتب، به سید جلیل، رضی الدین علی بن موسی معروف به سید بن طاووس نسبت داده شده است.

علما و پژوهشگران کتاب‌شناس، جملگی بر ساختگی بودن نام و بخشی از خطبه نسخه‌هایی چند، به این نام، آگاه بوده و پرسش‌های برخاسته از دوگانگی نام در بعضی نسخه‌ها را بر پایه اندیشه‌های خود پاسخ گفته‌اند:

۱- علامه مجلسی (رض)، در مقدمه بحار الانوار در فصل نخستین، نام ربیع الشیعة را در کنار آثار سید بن طاووس یاد کرده ولی در فصل دوم، در مقام بررسی و توثیق منابع، می‌گوید: «از میان کتاب‌های ابناط طاووس کتاب ربیع الشیعة را به خاطر یکسان بودنش با کتاب اعلام الوری در همه ابواب و فصول، کنار گذاشتم و این از او (سید بن طاووس) مایه شگفتی است!»

۲- محدث نوری (ره) در خاتمه مستدرک الوسائل، در ضمن شرح

۵- آیت‌الله شهید، ثقة‌الاسلام تبریزی در کتاب مرآة‌الکتاب^۱، در عنوان اعلام‌الوری بعد از نقل گفته‌های علامه مجلسی و محدث نوری، می‌گوید: «اینکه کتاب ربیع‌الشیعة در ضمن آثار ابن طاووس یاد نشده است، همان‌طور است که می‌گوید؛ من نیز با کمی تتبع، چیزی که از آن کتاب نقل شده باشد، در جایی نیافتم مگر در کتاب شرعة‌التسمیه از سید داماد که او پس از نقل حدیثی از صدوق و مفید، آن حدیث را از ربیع‌الشیعة با این عبارت نقل می‌کند: «این حدیث را به طریق دیگر، سید معظم و سند مکرم، ابن طاووس رضی‌الله تعالی عنه و ارضاه، در کتاب ربیع‌الشیعة نقل می‌کنیم». مؤلف فاضل و دانشمند مرآت‌الکتب، فواید دیگری نیز در باره کتاب اعلام‌الوری آورده است. (مرآت‌الکتب ۵۷/۲).

۶- علامه، آقابزرگ تهرانی، در عنوان اعلام‌الوری بعد از ذکر ویژگی‌های این کتاب نفیس، به همسانی آن با ربیع‌الشیعة اشاره نموده و ضمن بازگویی نوشته‌های علامه مجلسی و محدث نوری، مطلبی در توجیه رخداد اشتباه بین این دو کتاب، به نقل از بعضی مشایخ نقل می‌کند: «مطالعه‌کننده بیانات سید تردید نمی‌کند که ربیع‌الشیعة از آن او نیست، و بعضی از مشایخ احتمال داده‌اند که منشأ این اشتباه، این بوده است که «سید» این کتاب را بر شاگردان خود املا نموده و در مقام تعریف و تمجید، آن را به ربیع‌الشیعة تشبیه نموده و گفته است: هذا کتاب ربیع‌الشیعة؛ سپس موضوع بر نسخه‌نویسان بعدی مشتبه شده و گمان نموده‌اند که مؤلف کتاب «سید» و نام آن ربیع‌الشیعة بوده است.» (الذریعه ۲۴۱/۲).

گزیده سخنان اهل فن که آورده شده، بر این نکته پافشاری دارد که کتاب اعلام‌الوری از آن ابوعلی فضل‌بن حسن طبرسی است و تغییر نام و نسبت آن به سیدبن طاووس از روی سهو و اشتباه است؛ که چنانکه گذشت، از سوی کاتب نسخه‌اولی انجام شده است. ولی بعضی از آنان این مسأله را از باب اتفاق تلقی نموده و بعضی دیگر اظهار شکفتی نمودند؛ ولی ما می‌گوییم: «در انتساب کتاب اعلام‌الوری به طبرسی تردیدی وجود ندارد؛ ولی افزون بر اشتها و تواتر منابع و تقدم روزگار طبرسی نسبت به سیدبن طاووس، وجود نسخه‌اصلی اعلام‌الوری به خط طبرسی نزد علامه مجلسی (بحار ۲۸/۱) و نقل ابن شهر آشوب (در گذشته به سال ۵۸۸) در کتاب مناقب از اعلام‌الوری با اجازه مؤلف (مناقب ۱۲/۱)، جای تردید و گفتگو باقی نمی‌گذارد.

وانگهی سید بزرگوار، عارف جلیل‌القدر، دریای علم، نمونه و ضرب‌المثل در پاکیزگی درون و تقوی و اصالت خاندان و مناعت طبع، رضی‌الدین ابوالقاسم، علی‌بن موسی بن جعفر بالاتر و بالاتر از آن است که در تألیفات خود حتی تلفیق کند، تا چه رسد به این که کتابی را به تمامی انتحال نموده و نام آن را عوض کند و کسی که حد اقل

شناختی، از سید و مقام علمی و عرفانی و شخصیت و آثار او داشته باشد، اندک گمانی در این باره به خود راه نمی‌دهد.

بنابراین، در باره تغییر نام اعلام‌الوری و دگرگونی خطبه و دیباچه آن، باید گمان‌های موجود را بررسی نموده و به یک پاسخ خردپسند دست یازیم.

در گزارش گفته‌های بزرگان، به دو توجیه احتمالی برخورد نمودیم:

نخست اینکه: ممکن است سید نسخه اعلام‌الوری را به شاگردانش املا نموده باشد و در مقام توصیف گفته باشد: «هذا کتاب ربیع‌الشیعة» و کاتب بعد از ذکر قال السید، نوشته باشد: هذا کتاب ربیع‌الشیعة، سپس نسخه پردازان بعدی چنین تلقی نمودند که این کتاب از آثار سید است و نام آن ربیع‌الشیعة است. (الذریعه ۲۴۰/۲). دوم این که شاید نسخه‌ای از اعلام‌الوری که مقدمه آن افتاده بوده است، به دست سیدبن طاووس رسیده و تحسین او را برانگیخته است؛ او در حالی که از نام کتاب و نام مؤلف آن بی‌خبر بوده، آن نسخه را بازنویسی کرده و پس از فوت او چنین پنداشته شده که این کتاب تألیف سیدبن طاووس است. آن‌گاه خطبه‌ای بر اساس سلیقه سید بر آن نگاشته‌اند (مستدرک‌الوسائل ۴۶۹/۳).

این دو توجیه که گزیده آنها را از منابع دسترس گزارش نمودیم، بهترین گمان‌های موجود هستند؛ مگر این که کمی دیگر اندیشیده، آن‌گاه نسخه موجود را از نزدیک بررسی کنیم. پس برای همین خواسته، دیباچه نسخه موردنظر (ربیع‌الشیعة) را نقل کرده، آن‌گاه مطالب افزوده و کاسته را بیان نموده و یک‌بار دیگر احتمالی را مطرح می‌کنیم که با وضع نسخه سازگارتر باشد.

آغاز کتاب

الحمد لله (اللطيف الخبير السميع البصير) الواحد الاحد الفرد الصمد الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد (تعجز الحواس ان تدركه والاورهام ان تناله والخطرات ان تحده والابصار عن الاحاطة به جل عتاً و صفه الواصفون و تعالی ممانعته الناعتون علواً كبيراً) و صلوات الله على عبده المجتبی و نبیه المصطفى خیر الانبياء والمرسلین البشیر النذیر والسراج المنیر سید سادات العرب والعجم محمد بن عبدالله بن عبدالمطلب و علی اصفیائه و اوصیائه الائمة المهتدين المنتجبين من ارومة المستحفظين لشریعة المعصومين من

۱. این کتاب ارزنده بر اساس نسخه اصل به خط مرحوم ثقة‌الاسلام در چند جلد که در این کتابخانه موجود می‌باشد، تاکنون ۴ جلد آن به تحقیق حجة‌الاسلام والمسلمین محمّدعلی حائری از سوی واحد انتشارات این کتابخانه چاپ و منتشر گردیده، و بقیه نیز در حال انجام است.

صلی الله علیه و آله -، همچنین برخلاف اصول کلام عرب در کلمه «آل» اعاده «جارة» شده؛ یعنی «و علی آله» نوشته شده؛ همچنین برخلاف سیره اهل بیت - علیهم السلام - که صلوات را خاص پیامبر و آل او - صلوات الله علیهم - می دانند و هیچ گروهی را به آن خاندان عطف نمی کنند، جمله «و صحبه المنتجبین» افزوده شده است.

با توصیف یادشده به نظر می رسد اولین کسی که اقدام به تحریف نسخه نموده، از اهل علم نبوده، ولی آیا این دگرگون سازی صرفاً تزویر بوده است؟

در برابر این پرسش، دو گونه گمان وجود دارد:

۱- شاید کتاب آرایبی به خاطر ساختن نسخه های منحصر و عرضه آن به دوستداران کتاب، دست به تغییر دیباچه و نام کتاب و مؤلف زده و آن را به شخصی نه چندان خبره فروخته، سپس همان نسخه الگوی نسخه های بعدی شده است.

۲- گمان دوم که به نظر می آید درست تر از اولی باشد، این است که شاید نسخه ای از اعلام الوری به دست کسی رسیده که چند برگ آغاز آن به دلایلی از قبیل رطوبت و پوسیدگی و یا آفت جانوری، فرسوده بوده و کلمات بسیاری از آن، قابل قرائت نبوده؛ لذا برای احیا و بازسازی نسخه، اقدام شده و هر کلمه ای که قابل قرائت بوده، نوشته شده و برای کلمه های ناخوانا، جانشینی به انتخاب کاتب تعیین شده؛ و آن بخش از دیباچه مؤلف که به رسم هدیه کتاب و اوصاف و القاب مهدی الیه و نام او، اختصاص داشته، غیر لازم تشخیص داده شده و به کلی حذف گردیده و از باب دوم کتاب که سالم بوده، تا آخر کتاب، بدون تحریف استنساخ شده است. اما منشأ اشتباه در مورد نسبت تألیف کتاب به سید بن طاووس شاید عبارت رضی الدین ابوعلی در عنوان کتاب که لقب و کنیه فضل بن حسن طبرسی است، به جای رضی الدین علی که لقب و نام سید بن طاووس است، تلقی شده و چون ناسخ (شاید در سرزمین عراق) با نام سید بن طاووس آشنا تر بوده، به آن جزم کرده است.

و بالاخره، زمان تحریف اولین نسخه اگرچه ناممکن است ولی بر اساس نسخه موجود که از روی نسخه ای به تاریخ (۸۸۱) استنساخ گردیده، می توان دست کم آن را ۵۰۰ سال پیش از حالا دانست.

در پایان نسخه چنین آمده است: قد وقع الفراغ من کتابه هذه الكتاب الموسوم باعلام الوری باعلام الهدی تألیف الشیخ الجلیل رضی الدین ابوعلی الفضل الطبرسی بتوفیق.... سنة احدى و ثمانین و ثمانمأة. تحریر محمد صادق تولى، ۱۱۵۱ طاهرة.

کل دنس و رجس المفضلین علی كافة الجن والانس، اعلم و فقه الله تعالى ان سبب تألیف هذا الكتاب انه التمس جماعة من الشيعة محبتون للعترة، فی ذکر مناقبهم و خصائصهم و اسامیهم و وقت مولدهم و اعمارهم و فی طرف من اخبارهم و آثارهم و النصوص التي تدل علی امامتهم و علامات تدل علی أنهم یتمیزون من الخلاق حتی اذا نظر فی المنصف و تدبره المتدبر ترک التعسف و التعصب (و لما) کان رسول الله صلوات الله و سلامه علیه و آله، شجرة العلم و الائمة - علیهم السلام اعصانها النبی شارع الدین و الائمة حافظه و النبی صاحب الكتاب و الائمة حملته، (رأیت ان ابتداء بذکره صلوات الله علیه و علی آله و شرح بیان آیات بینات) دلالات باهرات و معجزات قاهرات له صلی الله علیه و آله و (استمددت من الله التوفیق و المعونة لاتمام هذا الكتاب و سمیته ربیع الشيعة لیرتفع فیہ الناظر و یذکر المصنف بالداء الصالح رضی الله عنه و ارضاه بالعفو و الرحمة و اسكنه بحبوحة جنانه فی مجاورة احبائه بکرمة و غفرانه).

در این دیباچه که بخش بزرگی از آن حذف شده است، بخش های اندکی نیز بر آن افزوده شده است. ما بخش های افزوده را در میان دو ابرو قرار دادیم، تا اینکه جمله های اصلی از جمله های افزوده، بازشناسی شود.

از وضعیت این مقدمه چنین برمی آید که نسخه مورد استنساخ دارای خطبه بوده و تحریفاتی که در آن انجام شده، به دلیل وجود جمله های غیر فصیح و احياناً با غلط، از لحاظ مفهوم و دستوری، توسط یک دانشمند صورت نگرفته؛ پس فرضیه یادشده از الذریعة و مستدرک الوسائل با وضعیت دیباچه تطبیق نمی شود.

در ادامه بررسی نسخه، نگاهی به فهرست اجمالی کتاب نموده و قطعه تحریف شده ای از آن را به عنوان نمونه می آوریم.

نسخة ربیع الشيعة: الرکن الاول فی ذکر رسول الله محمد صلی الله علیه و علی آله و صحبه المنتجبین.

نسخة اعلام الوری: الرکن الاول فی ذکر النبی المصطفى صلی الله علیه و آله.

و همچنین، حالت تحریف و کاستی و فزونی، تا پایان باب اول ادامه یافته و از باب دوم تا پایان کتاب، غالباً با متن اعلام الوری تطبیق کامل داشته مگر اختلاف بسیار جزئی، که در نسخه های خطی بسیار رایج است.

با بررسی قسمت اخیر در عنوان (الرکن الاول)، دیده می شود که در جمله مبارکه صلوات، بر خلاف روش حقه پیروان خاندان پیامبر -